

Megtartó hagyomány

KÁNYÁDI SÁNDOR: FEKETE-PIROS

Kányádi Sándor költészete közösséget tételez fel és közösséget teremt, mindenekelőtt egy emberi közösség önismeretének, öntudatának alakítására törekedik. Költői személyisége közösségi személyiség, munkásságát a költészet és az erdélyi magyarság lényegi kapcsolatának tudata hatja át. Ez a tudat az idők során gazdagodott és erősödött, a természetes közösségi érzés a sokasodó tapasztalatok és felismerések hatására vált tudatos meggyőződéssé. Fiatal költőként az emberi élet természetes rendjének tudatát fejezte ki, költői világképét ez a biztonságot adó tudat határozta meg, az ötvenes évek elején általános történelmi bizalommal tekintett a rohamos tempóban változó erdélyi életre. Gyorsan fejlődő városban, Kolozsvárott élt, képzeletben, álmaiban mégis szülőfalujában kalandozott, versei szelíd nosztalgiával idézték fel a falusi ifjúság emlékeit, s megtartó erőt, igaz emberséget mindig ezeknél az emlékeknél talált. A falusi élményvilág, a harmonikus világkép, a köznapi tapasztalatot belengő derű a költői népiesség hagyományos rendjében jelölte ki korai költészetének helyét, versei azt a leíró-ábrázoló kifejezőmódot követték, amelyet a magyar népi líra, kivált pályájának egy szakaszán Illyés Gyula, illetve ennek az irányzatnak erdélyi testvéráramlata, közelebbről Kiss Jenő és Horváth István költői munkássága honosított meg. Költészetében a természeti látványnak, a falusi életképeknek adott nagy szerepet, tisztán metszett szóképeit az emlékezés hangulata színezte, emlékein a idill fénye ragyogott. A tárgyias, illetve epikus leíró verset általában személyes jellegű meditáció zárta le.

Költői világképében akkor következett be változás, midőn a romániai nemzetiség életét súlyosabb tapasztalatok kezdték beárnyékolni, s lassanként fényüket veszítették azok a remények, amelyek a kisebbségi gondok gyors megoldását ígérték. Hozzájárult ehhez az átalakuláshoz a magyarországi költészet és a közvetlen erdélyi költői hagyományok teljesebb megismerése is: Illyés Gyula szellemi küzdelmekre alapozott poétikája, Nagy László látomásos-mitologikus népiessége és Juhász Ferenc mindenséggel, történelemmel viaskodó lírai eposzai ugyanúgy újító hatású példát jelentettek, mint az az elégi-kus színezetű történelmi és tájköltészet, amelyet Áprily Lajos, Tompa László és Dsida Jenő lírai öröksége képviselt. Az átalakuló költői világképet az élmény nyugtalansága jelezte, Kányádi Sándor a történelem véres jeleneteiről, gyilkos háborúkról szőtt látomásokat, versei drámai feszültségekről, belső küzdelmekről tanúskodtak. Ebben a küzdelemben új értékrend alakult ki, s ez az értékrend a költészet közösségi hűségét, valamint a társadalmi létben tapasztalt konfliktusok költői feloldását követeli meg. A közösségi hűség korábban is a kolozsvári költő gondolkodásának, érzélemvilágának meghatározója volt, most ez a hűség kiteljesedett, tudatosabbá vált, történelmi háttérrel és távlatot kapott. A harmonikus világképnek megfelelő természetes (naiv) alkotó személyiség súlyos tapasztalatok és felismerések révén vált tudatos közösségi személyiséggé, amelynek minden megnyilatkozása magán hor-

dozza a nemzetiségi megmaradásért vállalt közvetlen felelősség bélyegét. A költészetet mindez nagyfokú morális szereppel ruházta fel, rendkívül felerősödött a költő küldetésstudata.

Kányádi Sándor közösségi tudatát biztos meggyőződés alapozza meg, illetékesnek tudja magát egy emberközösség dolgaiban, a modern költő nagy veszedelmétől, a magányos elszigetelődéstől sohasem kellett tartania, költői világa mégsem lehet harmonikus. Verseire sötét árnyékok vetülnek, annak az emberi közösségnek a történelmi létét látja veszélyeztetve, amelynek hűséget fogadott, anyanyelvének, anyanyelvi kultúrájának lassú háttérbe szorulását tapasztalja, szomorú emberi sorsokon kell elmélkednie. Felelősségtudattól vezetve vállalja a történelem tanújának szerepét, megoldásra váró gondokkal és derengő reményekkel vet számot tanúvallomásaiban: közéjük tartozik népszerűvé vált verse, a *Fekete-piros* is. Az 1972-ben írott költemény a mezőségi Szék község jellegzetes népviseletének fekete-piros színeibe öltözött lányok délutáni találkozóját, csendes táncát írja le, a cím alatt olvasható rövid mottóban pontosan megnevezve e találkozó helyét és idejét: „leíró költemény, melyet szereztem a kolozsvári Malomárok és a Telefonpalota közti járdaszigetről az ezerkilencszázhatvanas-hetvenes esztendőkből csütörtök és vasárnap délutánoként”. A költemény pontos megértéséhez azonban nemcsak ez a rövid magyarázat szükséges, hanem Szék történelmi múltjának és néprajzi jelentőségének bizonyos ismerete is. A régi Szolnok-Doboka vármegyei község valamikor városi kiváltságokat élvezett, hajdani sóbányáját már a rómaiak is ismerték, mai református temploma eredetileg a 13. század végén épült, az utolsó erdélyi tatárbetörés alkalmával sokat szenvedett, a portyázó tatárok hatszáz embert hurcoltak el. Népi kultúráját: dalait, táncait, hímzésművészetét, népviseletét megkülönböztetett figyelemben részesítette a folklorisztikai és néprajzi irodalom. A túlnépesedett község lakosai a közeli városokban, Szamosújváron, Désen, Kolozsváron keresnek munkát, népművészeti termékeikkel azonban még Budapestet is felkeresik. A széki magyarság hányatott múltjának és népdalkultúrájának emlékei szövődnek Kányádi Sándor versének szövegébe.

A *Fekete-piros*, ahogy eligazító mottója mondja, „leíró költemény”, azaz a költő némán figyel a széki lányok találkozóját, leírja táncukat, emlékezetébe idézi dalaikat, végül számot vet sorsukkal, jövőjükkel, amely jelképes módon az erdélyi magyarság sorsát és jövőjét fejezi ki. Néma összejövétel ez, a nagyvárosban dolgozó, szolgáló falusi lányok hangtalan táncban találkoznak egymással, pontosabban az elhagyott szülőfalu emlékeivel, szokásaival és kultúrájával: „Fekete-piros csütörtök / és vasárnap délután / — amikor kimenős a lány —, / fekete-piros fekete / táncot jár / a járda szöglete.” A mozaikos szerkezetű költeményt éles ellentétek hatják át: a városi tájban, a városi civilizáció idegen kellékei között falusi lányok tánca idézi fel a népi kultúra lassan feledésbe merülő emlékeit; a lányok táncolnak, de ez a tánc néma, szomorúnak tetszik; a lányok kis magyar szigetet alkotnak a román többségű jelenkori Kolozsváron; a jelen gondjai között élnek, szemérmes táncukkal mégis a múlt kulturális értékeit, szülőfalujuk szomorú történelmi emlékeit idézik a szemlélődő költő elé. Megannyi feszült ellentmondás, ezek az ellentmondások fejezik ki a magára maradt emberi közösség nem éppen bizakodó helyzet tudatát. Az idegen környezetben egymást kereső kis árva emberi közösség veszélyeztetettsége sejlik fel a magányos, néma tánc nyomán:

*Mintha tutajon, billegőn,
járják süllyedő háztetőn,
alámerülő szigeten,
úszó koporsófüdelen.*

A széki lányok hangtalan táncának jelképes, sőt ennél is több, mitikus értelme van. Jelképes már a költemény címe, illetve refrénszerűen visszatérő szópárja is: a fekete és a piros a széki lányok viseletének hagyományos színei, ugyanakkor a „fekete” a gyász, a „piros” az élet színe. De jelképesek a lassú, csendes táncmozdulatok is, az idő homályából, évszázadok mélyéből hozott archaikus koreográfia, amely egy elhagyatott emberi közösség viszontagságos történetére, távoli múltjának titkaira utal. A széki lányok mozdulatlan, mitikus táncá mögött lassan feltetszenek e közösség történelmi tapasztalatai: a szétlőtt várak, a tatár és török dúlások, és fölsejlenek a múlt megnevezhetetlen, aligha tudatosított távlatai. A kolozsvári telefonpalota közelében álldogáló költő erre a rejtőzködő múlttra kérdez, midőn a széki lányok lassú táncán mereng:

*Honnan járnak, honnan hozták,
honnan e mozdulat-ország?*

*Szétlőtt várak piacáról,
csűr földjéről, még a sátor
vagy a jurta
tüze mellől, röptette föl
a csipők, a csuklók, térdek
katapultja?*

*Vagy régebbről, húsz ezerből?
Még a nyelv előtti ködből
teremti újra — az ösztön?
Akár a szemek mandula-
metszését az anyaméh
szent laboratóriuma?*

A lányok tánca kettős jelkép: a nagyvárosi környezettől elszigetelt mitikus jelenet elhagyatottságról, szomorú magányról tanúskodik, a mozdulatokban alakot öltő ünnepélyesség mégis a délutáni összejövétel közösségteremtő erejét példázza. A lassú és néma tánc nemcsak egy kis népcsoport hányatott történelmi sorsát, elmerülésének szorongató veszélyét jelképezi, hanem a hagyomány, az eredeti kultúra megtartó hatalmát is, azt, hogy az ünnepi mozdulatokat az összetartozás elemi tudata hatja át:

*Honnan járnak, honnan hozták?
Honnan e mozdulat-ország?
S milyen titkos adó-vevők
fogják, folyton sugározván,
az egyazon vér és velő
hullámhosszán?*

A merengő költő ennek nyomán megnyugvással tapasztalja e közösségteremtő erő és összetartozás-tudat működését is, „leíró versének” tanulsága szerint beléjük helyezi reményeit. Kezdetben szomorú melankóliával, később mind több reménységgel szemléli az összefogódzó, hangtalan dallamokra lépegető lányokat. A kolozsvári telefonpalota járdaszegletén lassú és néma táncba fogó széki lányok az idegen városi környezetben is őrzik a maguk hagyományos kultúráját, így lesznek a történelmi folytonosság tündéri jelképeivé. A *Fekete-piros* zárósorai ebben a jelképben láttatják meg a nemzetiségi megmaradás zálogát:

*Egy pár lány, két pár lány
fekete-piros-fekete
táncot jár.*

*A magnó surrog így.
S amit ha visszajátszol?
Koporsó és Megváltó-játszol.*

Kányádi Sándor versét érzelmi ellentétek hatják át, a szétszóródás fájdalmát az összetartozás biztonságot adó tudata, a történelmi veszélyeztetettség szorongató érzését a hagyományok megtartó erejébe vetett hit ellensúlyozza. A *Fekete-piros* mögöttes terében jól érzékelhető ellentétek alakítják ki a költemény érzelmi és gondolati szerkezetét, ritmikáját és képanyagát. A ritmus erős feszültségekről tanúskodik, az egymással szembeállított hagyományos nyolcasok és gyorsan pergő négyszótagú sorok a vers zenei tempójának állandó átalakulását: felgyorsulását és lelassulását idézik elő. Ez az egész költeményt átható ellentétezés jut kifejezésre abban, hogy a modern városi civilizációt, pontosabban a táncoló lányok nagyvárosi környezetét jelző utalások minduntalan az erdélyi magyar népköltészetből vett szövegek, illetve szövegtörmelékek között vegyülnek el. A modern civilizációs környezetet olyan épületek, illetve tárgyak mutatják, mint a telefonház, a surrogó magnó, a táncoló lányok feje fölött világító „neon-ág”, a titokban sugárzó adó-vevő készülékek, a népi hagyományokat ugyanakkor mezőségi népdalok szövege, illetve költői parafrázisa idézi fel:

*Kolozsvári telefonház,
száz az ablak, egyen sincs rács,
ki-bejár a világ rajta,
de azt senki sem láthatja.*

— — — — —
*Sír a csizma, sir
a szédülő táncról:
tatár öröm, magyar bánat,
megszöktették a rózsámat.
Ha megnyerte, hadd vigye!*

— — — — —
*Anyám, anyám, édesanyám,
gondot mért nem viselsz reám.*

A *Fekete-piros* szövege tulajdonképpen három alkotóelemből épül: leírásból, amely egyszerűen képet ad arról a — városi környezetben különösnek tet-sző — látványról, amely a kolozsvári telefonpalota mellett nézelődő költő szemé elé tárul, költői meditációból, amely ezt a látványt kíséri, amely nyomán a vers érzelmi íve — a pusztulás sötét sejtelmétől a megmaradás reményéig — kialakul, végül népdalrészletekből és -töredékekből, amelyek a közösségi kultúra erejéről beszélnek, és ezáltal alátámasztják a költő bizalmát a megmaradás iránt. Kányádi Sándor verse ezeknek a stílusosan igen különmemű költői elemeknek a montázsából jön létre, s ez a montázstechnika a szöveget erősen mozgalmassá, rapszodikussá teszi.

A szövegalkításnak ez a módja a *Fekete-piros* költőjének poétikai törekvéseit jelzi, azt, hogy a népi hagyományok és a modern költői kifejezésformák összeolvasztása révén akarja egyéni versnyelvét kialakítani. A korai népies hatások után ugyanis Kányádi a modern költészet kifejezésmódját sajátította el, egyszersmind a népi hagyományok régebbi, mondhatnók, archaikus rétegeit aknáztta ki, olyan költői rétegeket, amelyeknek poétikai öröksége jól illeszkedik a szabadon alakító modern poétikához. E modernebb poétika hatása nemcsak a ritmus fellazításában, a merészebben alakított szóképekben érvényesül, hanem a szöveg szerkezeti felépítésében is. A korábbi dalszerűséget epikus jellegű kifejezésmód váltja fel, a költemény drámai módon tagolódik, a versszerkezet rapszodikussá, töredezetté válik, ahogy a *Fekete-piros* esetében is. Ebben a költeményben, Kányádi Sándor többi „hosszú énekéhez” — az *El-elcsukló ének*, a *Fától-fáig* és a *Halottak napja Bécsben* című költői rapszodiákhoz — hasonlóan, valójában az avantgarde „montázsvers” hagyományára ismerhetünk. Ez a montázsszerkezet egyaránt foglal magába epikus és lírai elemeket: emlékképeket, töredekesen előadott történeteket, lírai kommentárokat, személyes vallomásokot, mindezt azonban a költő még a néphagyomány jellegzetes formaelemeivel: népdaltöredékekkel, ráolvasásokkal, mondókákkal egészíti ki.

A montázs, mint formaképző elv, az erős kontraszthatások érvényesítésének eszköze, s mint már szövegtünk róla, Kányádi Sándor versében valóban ezek a kontraszthatások uralkodnak. A *Fekete-piros* érzelmi feszültsége, a modern városi környezetre és a népi hagyományokra utaló képanyagának éles ellentétezése, illetve lassú és gyors ritmusainak éles váltakozása mégsem bontja meg a költemény belső egységét. Az ellentétező szerkesztés mellett ugyanis egy másik szövegalkító eljárás: az ismétlés komponáló módszere is működik, amely az érzelmileg-gondolatilag erősen tagolt szöveget szerkezetileg egységbe fogja. A szöveg hangsúlyos szegmentuma: a „fekete-piros fekete / táncot jár” sorpár még hatszor ismétlődik (ezek között négy alkalommal „Egy pár lány, két pár lány” előtaggal, kétszer „a járda szöglete” utótaggal). Hasonlóképpen ismétlődnek az „Akár a kéz, ha öklöbe kékül. / Zenészó énekszó nélkül”, illetve „A magnó surrog így” sorok. Ezek az ismétlődések nemcsak a kompozíció rendező elvét alkotják, hanem a költői mondanivaló lényeges elemeként is nagyobb nyomatékot adnak. Kiemelik a széki lányok táncának mitikus jellegét, és utalnak arra a mély hatásra, amelyet e mitikus szépségű emberi szertartás az erdélyi magyarság múltján és jövőjén töprengő kolozsvári költőre tett.